Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 31, Ocak 2026, ss. 269-283.
Trakya University Journal of Faculty of Letters, Volume: 16, Issue: 31, January 2026, pp. 269-283.

Araştırma Makalesi / Research Article **DOI: 10.33207/trkede.1782279**

KADİM TİCARET YOLLARININ TARİHİNDE İSLAM ÖNCESİ TÜRKLER

Pre-Islamic Turks in The History of Ancient Trade Routes

Can Tankut ESMEN*

ÖZ: Ticaretin tarihi, insanlığın toplum halinde yaşamaya başlamasıyla yaşıttır. Ekonomik ilişkiler kadar, başta dil ve din olmak üzere kültürel etkileşimlerin yayılmasında ticari faaliyetlerin küçümsenmeyecek bir etkisi vardır. Ticari faaliyetlerin birey ölçeğini aşarak, devletler ve hatta kıtalar arası boyuta gelmesinde kara ve deniz yollarının gelişimi belirleyici olmuştur. Bozkır kültürü içerisinde yaşayan Türkler, özellikle İslam öncesi dönemde ticaret yolları tarihi içinde hatırı sayılır bir yere sahip olmuşlardır. Türkler, zannedilenin aksine yüksek düzeyde ekonomik organizasyonlar ve uzun mesafeli ticaret ilişkileri kurabilmişlerdir. Türkler, yaşam tarzlarının temelini oluşturan atlı yaşam biçimi sayesinde hız, hareket kabiliyeti ve güvenlik sağlama becerileri ile doğu-batı ve kuzey-güney eksenli büyük kara yollarının önemli aktörleri haline gelmişlerdir. Tarihe kazınan ve var oldukları döneme büyük izler bırakan Hun, Göktürk, Uygur, Avrupa Hun, Bulgar ve Hazar gibi Türk devletleri, Türkistan'dan Doğu Avrupa'ya kadar uzanan ticaret ağlarında büyük roller oynamışlardır. İpek yolu ve Kürk yolu olarak adlandırılan bu yolları hem güven altına alarak korumuş, hem doğru biçimde çalışmasını denetlemiş hem de ticari faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu çalışmada, sorunun nasıl problematik haline getirildiği ve konunun neden seçildiği açıklandıktan sonra; İslam öncesi Türklerin ticaret yollarındaki hâkimiyeti, ticaret yolunun iktisadi ve kültürel tarihine olan etkileri ve yaygınlaştırdıkları ürünler üzerinden küresel ticarete olan katkıları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Ticaret Yolu, İpek, Kürk

ABSTRACT: The history of trade is as old as humanity's emergence as a society. Commercial activities played a significant role in the spread of cultural interactions, particularly language and religion, as well as economic relations. The development of land and sea routes was decisive in the expansion of commercial activities beyond the individual scale to encompass states and even continents. Turks, living within a steppe culture, held a significant place in the history of trade routes, especially in the pre-Islamic period. Contrary to popular belief, the Turks were able to establish high-level economic organizations and

* Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Edirne, cantankutesmen@gmail.com, ORCID:0000-0002-1884-1276

OPEN ACCESS
© Copyrigth 2023 Esmen

Geliş Tarihi / Received: 11.09.2025
Kabul Tarihi / Accepted: 11.11.2025
Yayın Tarihi / Published: 19.01.2026

long-distance trade relations. Thanks to the equestrian lifestyle that formed the basis of their lifestyle, the Turks, with their speed, mobility, and security, became important actors on the great land routes extending east-west and north-south. Turkic states, such as the Huns, Göktürks, Uyghurs, European Huns, Bulgars, and Khazars, which have left their mark on history, played significant roles in trade networks extending from Turkestan to Eastern Europe. They not only secured and protected these routes, known as the Silk and Fur Routes, but also oversaw their proper operation and sustained their commercial activities. This study, after explaining how the issue was raised and why it was chosen, will examine the dominance of the pre-Islamic Turks on the trade routes, their impact on the economic and cultural history of the trade routes, and their contribution to global trade through the products they disseminated.

Keywords: Turks, Trade Route, Silk, Fur

Cite as / Atıf: ESMEN, C. T. (2026). Kadim Ticaret Yollarının Tarihinde İslam Öncesi Türkler. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 16(31), 269-283. https://doi.org/10.33207/trkede.1782279

Yayım Tarihi	19 Ocak 2026
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Körleme
Benzerlik Taraması	Yapıldı
Etik Bildirim	tuefdergisi@trakya.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı/Lisans:	Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan makaleler **https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/** tarafından lisanslanır.

Date of Publication	19 January 2026
Reviewers	A Internal (Editor board member) Content review: Two External
Review Reports	Double-blind

Plagiarism Checks	Yes
Complaints	tuefdergisi@trakya.edu.tr
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Trakya University Journal of Faculty of Letters is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Giriş

Ticaret, insanoğlunun en eski faaliyetlerinden biri olup; sadece iktisadi ilişkileri değil, aynı zamanda kültürel etkileşimleri de beraberinde getirmiştir. Ticaretin en temel şekliyle; mal ve hizmetlerin üreticiden tüketiciye veya satıcıdan alıcıya ulaştırılması süreci olarak tanımlanabilir. Bu süreç, tarihin erken devirlerinde birey arasında başlamış, zamanla toplumlar, devletler ve hatta kıtalar arası ölçekte gerçekleşir hale gelmiştir. Ticaretin küresel ölçeğe kavuşmasında, özellikle kara ve deniz yollarının gelişimi doğrudan belirleyici olmuştur. İlkçağdan itibaren Mezopotamya, Mısır, Çin, Hindistan ve Akdeniz medeniyetleri arasında kurulan devasa boyuttaki ticaret ağları; kazandıkları işlerlik ile günümüz araştırmacılarını etkilemeye devam ederken, sağladıkları ekonomik etkileşim kadar kültürel ve teknolojik geçişler vasıtasıyla da insanlığın ilerlemesine büyük katkı yapmışlardır.

Bu bağlamda, bozkır kültürü içerisinde yaşayan Türk topluluklarının, özellikle İslam öncesi dönemde ticarete katkılarının ve ticaret yolları tarihi içindeki yerlerinin ne olduğu bu çalışmanın araştırma sorusunu oluşturmaktadır. Kanımca Türklerin ticaret tarihi olarak adlandırabileceğimiz düzlemde katkıları göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Konar-göçer bir toplum yapısına sahip oldukları bilinen Türkler, küresel tarih arenasında zannedilenin aksine yüksek düzeyde ekonomik organizasyonları ve uzun mesafeli ticaret ilişkileri kurabilmişlerdir. Türkler, yaşam tarzlarının temelini oluşturan atlı yaşam biçimi sayesinde hız, hareket kabiliyeti ve güvenlik sağlama becerileri ile doğu-batı ve kuzey-güney eksenli büyük kara yollarının önemli aktörleri haline gelmişlerdir. Başta İpek Yolu ve Kürk Yolu olmak üzere farklı ticaret güzergâhlarını kontrol etmeleri, Türklerin ekonomik gücünü artırdığı gibi onları büyük siyasi aktörler haline de getirmiştir.

Ticaretin yalnızca ekonomik bir faaliyet olmadığını, aynı zamanda diplomatik ve siyasi bir araç olduğunu unutmamak gerekir. Türkler, özellikle Göktürk ve Uygur dönemlerinde ticareti elçilik heyetleri, hediyeleşme ve vergilendirme politikaları ile bağdaştırarak birlikte yürütmüşlerdir. Çin'e gönderilen elçilik heyetleri, beraberlerinde ticaret kervanları götürmüş; bu kervanlar aracılığıyla hem ticaret yapılmış hem de devletlerarası ilişkiler geliştirilmiştir. Ticaret yollarına hâkim olma gayesi, devletlerarası ilişkilerin belirleyici unsurlarından biriyken aynı zamanda savaşların arkasında yatan en önemli nedenlerdendir.

Tarih boyunca Hun, Göktürk, Uygur, Avrupa Hun, Bulgar ve Hazar gibi Türk devletleri, Türkistan'dan Avrupa içlerine kadar uzanan ticaret ağlarında mühim roller oynamış ve bu yolları hem korumuş hem de denetlemişlerdir. Bu makalede, konunun neden seçildiğini açıklayan ve bağlamını ortaya koyan kısa bir bölümden sonra, İslam öncesi Türklerin ticaret yollarındaki hâkimiyeti, ticareti yolunun iktisadi ve kültürel tarihine olan etkileri, yaygınlaştırdıkları ürünleri üzerinden küresel ticarete olan katkıları incelenecektir.

Neden Türkler ve Ticaret Yolları

Batıda üretilen ve araştırma nesnesini küresel ölçekte inceleyen kapsayıcı çalışmalar akademik tarihçiliğin son yıllarda önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Nesnelerin, kavramların, "şeylerin" tarihini bu bağlamda yazmak, tarihçiler açısından, 19. yüzyıl tarihçiliğinde karşımıza sıklıkla çıktığı gibi siyasi-askeri olayların yahut büyük adamaların hikâyesini anlatmaktan daha önemli hale gelmiştir. Söz konusu tarzdaki çalışmalar yapılırken, Batı kendisine merkezi bir konum atfetmektedir. Bununla beraber, tarihi gerçekliğin içinde hatırı sayılır bir yeri olmakla birlikte, büyük anlatılarda ya da küresel olduğunu iddia eden eserlerde hikâyenin tamamen dışında bırakılan birçok topluluk olduğu da gözden kaçmamaktadır. Bu durum, aynı zamanda, tarihçilerin Batı-dışı toplumların tarihlerine yönelik araştırmalarının mahiyetini ve anlatının istikametini de şekillendirmektedir. Belki de ilk küresel tarih olan Herodot'un Tarih'i, aynı zamanda belirli toplumların suyun karşı tarafına konumlandırıldığı ilk eser olma payesini de eş zamanlı olarak kazanmıştır. Örneğin Herodot, Atinalının tarihini ortaya koyarken öteki olarak tasnif ettiği İskitlerden yararlanmıştır. İskitler, antik Yunan'ın barbar ötekileri olarak hikâyeyi güçlendiren unsurlara indirgenmiştir (Hartog, 2014: 45).

Öteki, hangi toplumdan gelirse gelsin, Batı'nın bakış açısına uygun biçimde konumlandırılmış ve bu yer genellikle anlatı merkezini oluşturan

çemberin dışında bir yer olagelmiştir. Barbar olan, merkezdeki gerçek (tarihi yapan) yapının dışında kalmakla birlikte; ideal olan merkeze benzediği nispette makbul görülmüş ve anlatı içine dâhil olma şansı bulmuştur. Batı, tanımladığı toplumlar üzerindeki mutlak hâkimiyetinin payandası olmak itibarıyla, üzerinde hüküm sürdüğü toplumlara entelektüel bağlamda da baskın çıkmayı amaç haline getirmiştir. Entelektüel hükümdarlık, Batı'nın Batı-dışı dünya üzerinde sağlayacağı menfaate ve otoriteye imkân tanıyan en güçlü araç haline gelmiştir (Said, 1976: 201-203).

Batının entelektüel hâkimiyetin önemli unsurlarından biri de tarih sahasında kurulan üstünlüktür. Batı, ötekini tanımlamak suretiyle ona bir suret biçerken, ötekinin tarih anlatısı içinde yer alacağı kısmı kendisi kaleme alarak, gücünü tarihsel bir temele üzerine dayandırmaktadır. Bu anlamda, Batı'da şekillenen modern tarih felsefesinin rolü çok büyük olmuştur. Söz konusu kulvarda en etkili isin Alman Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) olmuştur. Hegel'e göre tarih yazıcılığının başlaması, insanın geçmişine duyduğu anımsamanın toplum hayatı içinde geçmişe dair bir bilince ve devamında tarih bilincine evrilmesi ile gerçekleşmiştir. Düşünüre göre salt devlet kurmuş halkların tarihinden bahsetmek mümkündür (Hegel, 2020: 116). Söz konusu fikir, Afrika ve Asya toplumlarının hatırı sayılır bir kısmı ile bazı Amerikalı toplulukları tarihsiz ve küresel tarih anlatısı içinde lüzumsuz bir konuma indirgemiştir. Bu anlayış tarih düşüncesine etnosentrik bakışın yerleşmesine neden olmuş ve tarihi gerçekliğin bir parçasını yok sayarak tarih üretmenin önünü açmıştır (Woolf, 2014: 415).

Çalışma nesnesine yukarıda bahis konusu edilen manada yaklaşan ve fakat sunduğu küresel anlatı içerisinde Türk, bilhassa İslam öncesi Türk tarihine dair hiçbir kelam etmeyen önemli bir çalışma Rene Sedillot'un *Değiş Tokuştan Süpermarkete Tarih Boyunca Ticaretin Öyküsü* isimli hacimli eseridir (Sedillot: 1983). Milattan önce dört binlerde başlayan hikâye yirminci yüzyılda son bulurken, eserde ticaretin tarihi kabaca altı bin yıllık bir devre içinde okura sunulmaktadır. Çalışmada Kuzey Amerika yerlilerinden Maorilere onlarca toplum yer bulurken; başta Hun, Göktürk ve Uygur dönemleri olmak üzere Türk toplumlarının tarihlerine bir satır dahi yer verilmemesi (her ne kadar eleştirsek de bu durumun yazarın tasarrufu olduğunu kabul etmiş durumdayız); bizi ticaret tarihi içerinde İslam öncesi Türklerin yeri bağlamında bir araştırma yapmaya sevk etmiştir. Bu durumun, yukarıda, bir bağlam oluşturması maksadıyla ortaya koyduğumuz, etnosentrik ve ötekileştiren bir bakışın ürünü olduğunu düşünmekteyiz. Söz konusu yaklaşım, burada Sedillot üzerinden görünür kılınsa da; ne P. Curtin gibi ticaretin küresel tarihini yazan akademisyenlerde ne de N. Ferguson gibi

para ve finans tarihinde uzamnalaşmış önde gelem isimlerde Türklere dair ifadelere rastlanmamaktadır (Curtin, 2021; Ferguson, 2018). Ancak bu makalede Sedillot'a ve türevlerine karşı çıkmaktan ziyade, ticaretin tarihi bağlamında meseleyi ele alarak, onun eski Türkleri layık gördüğü hiçlikten ziyade hangi konumda olduğunu soruşturmak temel hedefimiz olmuştur. Bu yönüyle çalışma, bir karşı çıkış bir reddiye değildir. Bununla birlikte, yapılan yazın taraması da; Türkler ve ticaret tarihi minvalinde ortaya konan (büyük çoğunluğu Türk araştırmacılar tarafından) birçok eser olduğunu göstermiştir. Okuduğunuz makale, ağırlıklı olarak söz konusu çalışmalara dayanarak hazırlanmıştır.

Türklerin Kullandığı Ticaret Yolları

Türklerin İslamiyet öncesi dönemde egemen oldukları ya da etkili biçimde rol oynadıkları ticaret yolları genel olarak iki ana hatta ayrılabilir: İpek Yolu (doğu-batı ekseni) ve Kürk Yolu (kuzey-güney ekseni). Bu yollar yalnızca ekonomik kazanç sağlamak için değil, aynı zamanda politik meşruiyet, kültürel temas ve diplomatik ilişki kurmak için de kullanılmıştır. Ticaret yollarına hâkimiyet, her dönemde stratejik bir üstünlük anlamına gelmiştir.

Söz konusu ticaret güzergâhları hakkında bilgi vermeden önce dikkate alınması gereken önemli bir olgudan kısaca bahsetmek gerekir. Bu da Türkistan tarihi için Çin ve İran; Doğu Avrupa tarihi bağlamında ise Roma ile olan sınır ticaretidir. Türklerin ticarette oynadığı rol sadece yolları denetlemekle sınırlı kalmamıştır; aynı zamanda çeşitli mal ve hizmetlerin farklı coğrafyalara yayılmasında da aracı olmuşlardır. Bu işlev, Türkleri hem üretici hem tüketici hem de dağıtıcı aktörler haline getirmiştir. Konar-göçer hayat tarzlarından dolayı sabit üretim merkezlerinden yoksun olsalar da geniş hayvan sürüleri, madencilik becerileri ve askeri donanım imalatındaki ustalıkları, Türkleri değerli ticaret ortakları hâline getirmiştir (Eroğlu, 2018a: 3).

İslamiyet öncesi Türk topluluklarının en önemli üretim alanlarından biri hayvancılıktı. Büyük ve küçükbaş hayvan sürülerine dayalı bir ekonominin en önemli çıktısı ise yün, deri, post, süt ürünleri, et ve yağ gibi mallardı. Bu ürünler hem iç tüketimde kullanılmış hem de dış ticaretin ana kalemlerini oluşturmuştu. Gerek Hun gerek Göktürkler gerekse Uygur döneminde olsun Türkler, ihtiyaç fazlası olarak çok miktarda at ve koyun üretmişlerdi. Bu mallar, yani at ve koyun çoğu kez sınır pazarları vasıtasıyla canlı olarak komşu ülkelerden Çin'e satılmıştır. Bunun karşılığında da Çin'den ödemeler ipekli kumaş şeklinde alınmıştır (Paydaş, 2015: 280).

Çin kaynaklarında Göktürklerin, Tang Hanedanı'na büyük miktarda at, post, yağ ve yün ihraç ettikleri kayıtlıdır. Özellikle at ve koyun postları, Çin aristokrasisi arasında prestijli ürünler olarak görülmüş ve saray elitleri arasında rağbet görmüştür (Liu, 2010: 81-82). Ayrıca bal, peynir ve tereyağı gibi ürünler, hem dayanıklı hem de nakliyeye elverişli oldukları için uzun mesafeli ticaretin önemli kalemleri arasında yer almıştır. Çin kaynaklarına göre Göktürkler, Çin'den yıllık olarak "ipek, şarap, tahıl ve lüks eşyalar" alırken karşılığında "at, post, zırh ve demir aletler" ihraç etmişlerdir (Liu, 2010: 82). Coğrafi ekseni Batı'ya kaydırdığımızda da durum değişmemektedir. Avrupa Hunları ile Doğu Roma arasında yapılan 435 tarihli Margus Antlaşması'nda kaydedildiği üzere Bizans'ın ödeyeceği vergi kadar, Hunların talebi üzerine sınır ticaretine engel olunmaması da istenmektedir (Ahmetbeyoğlu, 2001: 62). Buna göre, Hunlar Niş şehrindeki Pazar yerlerinde Roma ile ticarete devam etmekte, Hunlar, hayvancılık faaliyetleri çerçevesinde ürettiklerini satarken; tarım toplumu olan Roma'dan ihtiyaç duydukları malları tedarik etme şansı bulmaktalardı (Eroğlu, 2018a: 53). Bu durum aynı zamanda Hunların, İpek Yolu hattında doğu ile batı arasında akıp giden zenginliğin bir parçasını Macar Ovası'na sevk etme gayreti olarak da değerlendirilebilir. Attila sonrasında dönemde de oğullarından Dengizik, Roma ile serbest ticaret yapılacak sınır pazarlarının kurulmasını istemiş, ancak dönemin Doğu Roma İmparatoru bu durumun Hunları yeniden güçlendireceğini düşünerek söz konusu girişime izin vermemiştir (Ahmetbeyoğlu, 2001: 120).

İpek Yolu

Doğu ile Batı arasında binlerce kilometrelik menzile sahip büyük bir ticaret güzergâhı olan İpek yolu; kendisine ismini veren çok özel bir metaa dayanmaktadır: İpek. Öyle ki ipek, insanlık tarihinde, servetin, statü ve egemenliğe sembol olması bağlamında özel bir yeri olan; değil ülkeler, kıtalararası ticarette dahi aranan temel metalardan bir tanesi olarak ifade edilebilir (İnalcık, 2006: 329). Fakat ipeği, kıtalararası ticarette böylesi önemli bir noktaya taşıyan şey, sadece giyildiğinde sahibinin yüksek konumunu ortaya koyan, pahalı bir ürün olması değil aynı zamanda sermaye yerine geçmesidir. Bu minvalde ipeğin; zaman içerisinde altın ile birlikte dünyanın her yerinde kabul gören en geçerli ödeme aracı haline dönüştüğünü söylemek gerekir (Golden, 1992: 159). Hatta bu yönüyle ipeğe dayalı ödeme sisteminin kapitalist sistemin ilkel örneklerinden birisini teşkil ettiğini söylemek de mümkündür (Uhlig, 2000: 27).

İpek önce Çin kültürünü ve medeniyetini dönüştürerek şekillendirmiş (Uhlig, 2000: 25); sonra bilhassa Han hanedanı döneminde kazandığı büyük

değer ile Çin ekonomisine büyük katkı sağlamaya başlamıştır. Halkın önemli bir kesimi ipek üretiminin yaygınlaşması ile müreffeh bir hayat yaşamaya başlamıştır. Bu minvalde Taşağıl, ipeğin önemine dikkat çekmek için kadim Çin tarihine yaptığı bir gönderme ile Çin tarihinin başlangıcı ile ipeğin dokunması arasında kurulan paralelliğe atıf yapmaktadır (Taşağıl, 2008: 171-173).

İpek Yolu, Çin'in kalbinden başlayarak Türkistan üzerinden Batı Asya, Anadolu ve nihayetinde Avrupa'ya ulaşan tarihî kara ticaret yoludur. Bu yol, adını Çin'den gelen ipek ürünlerinden alırsa da yalnızca ipek değil; baharat, altın, gümüş, kürk, halı, seramik ve hatta dini fikirler ile teknik bilgiler de bu hat üzerinden taşınmıştır. İnsanlık tarihinin en eski ve en işlek ana yollarından bir tanesi olan İpek Yolu, dünyanın bir ucundan diğer ucuna yalnız ipeğin (ticari metanın) değil; kültür ve medeniyet unsurlarının da taşındığı bir hat olarak düşünülmelidir. Bu minvalde yönüyle İpek Yolu, çağlar boyunca farklı milletler, diller, dinler ve kültürler arasında bir köprü görevi görmüştür (Alyılmaz, 2004: 181).

Yol üzerine çalışmalar yapan Yaşar Bedirhan'ın verdiği bilgilere göre her yıl birkaç kez büyük kervanlar hazırlanırken bunlarla Batı pazarları için çok büyük değere sahip olan başta İpek ve dokumalar olmak üzere çeşitli mallar gönderilmektedir. Tarihi yolun işlevi ticaretle de kalmaz, savaş zamanlarında komutanlar ordularını kervan yolları boyunca yürütmüşlerdi (Bedirhan, 1998: 239). Gumilev ise yolun önemine vurgu yaptıktan sonra, mal akışının çift taraflı olarak seyrettiğini söylemiş, her ne kadar İpek batı pazarlarında aranan en önemli mal olsa da İran ve Irak sahasından gelen sürmeler, kokular, halı ve sair kıymetli süs eşyasının ve mücevherlerin de Çin pazarında büyük kıymet göre mallar olduğunu belirtmiştir (Gumilev, 2011: 62).

İslamiyet öncesi Türk tarihine bakıldığında, bu yol üzerindeki hâkimiyetin ilk örneklerinden biri Asya Hun Devleti döneminde görülmektedir. M.Ö. 2. yüzyılda Çin ile diplomatik ve ticarî ilişkiler kuran Hunlar, Çin'in ipekli mallarını bozkır halklarına taşıyan ilk Türk aracılar olmuşlardır. İpek yolu güzergâhı, Hunlardan itibaren Uygur Hakanlığının sonuna dek neredeyse 1000 yıl müddetle Türklerin ve Çinliler 'in hâkim olmak istediği ana hedef vasfını taşımıştır (Kafesoğlu, 2011: 313).

İpek Yolu güzergâhında Doğu Türkistan'dan Fergana Vadisine uzanan bölgede büyüklü küçüklü birçok siyasi teşekkül vardı. Bu yapılar üzerinde kurulan Hun hâkimiyeti, ilk kez Motun döneminde gerçekleşirken, Hunların büyük bir devlet olarak ortaya çıkmalarına yardımcı olacak maddi kaynağı

da sağlamış oluyordu. Çin ise batısındaki toplulukların bu büyük transit ticaret yolu üzerinde kurdukları üstünlük sayesinde oldukça zenginleşmiş olduğunun farkındaydı. Zamanla güçlenen Hun Devleti, Çin'i, büyük gelir kaynağı olan ihraç mallarının sevkiyatında sorun yaşamamak adına Hunlarla mücadele etmeye zorluyordu (Bedirhan, 1999: 70).

Öyle ki yol üzerindeki mücadeleler kimi zaman savaşın asli sebebi haline gelebiliyordu. Eberhard, İmparator Wu-ti döneminde Hunlara karşı başlatılan ilk topyekûn saldırının nedenlerini şu şekilde izah etmektedir:

> "Hükümet merkezine her taraftan nadide eşyalar geliyordu. Bilhassa Orta Asya yoluyla gelen Ön Asya eşyaları yüzünden Orta Asya ile ticareti artmıştı. Ticaret yolu Batı Shensi ve Kansu'dan Doğu Türkistan'a gidiyordu. Bu ticaretten yalnız tüccarlar değil, fakat içlerinden geçtikleri il ve bucaklardaki memurlar da kazanıyordu ve bu ticarete mâni olunmamasında büyük menfaatleri vardı. Fakat bu sıralarda Hunlar Türkistan'a giden yollara hâkimdiler ve ticaret yolunu değiştirebilir yahut kesebilirlerdi. Böylece Batı Çin'deki memurlar, kervanların muntazam vasıl olmaları ve yağma edilmemeleri için, ticaret yollarını doğrudan doğruya kendi kontrolleri altına almakta büyük menfaatleri vardı" (Eberhard, 1995: 93-95).

Yol üzerindeki sistematik hâkimiyet ise Göktürk Kağanlığı döneminde başlamıştır. 6. yüzyılda kurulan Göktürkler, Türkistan'ın büyük bir bölümünü kontrol altına alarak hem doğu hem de batı kanatlarında İpek Yolu üzerindeki geçişleri denetim altına almışlardır. İpek Yolu üzerindeki ticaret merkezleri üzerinde kurulan hâkimiyet ve alınan vergiler, kağanlık gelirlerinin büyük kısmını oluşturur hale gelmiştir (Liu, 2010: 81-82). Burada yola hâkim olarak vergi kazancı sağlamak kadar, ticari faaliyete iştirak edilmesine de önem verildiğini düşünmemize neden olacak vesikalar mevcuttur. Kültigin Yazıtının güney yüzü sekizinci satırında şu ifade kullanılmaktadır: "*Ötüken yerinde oturup, kervan kafile gönderirsen, hiçbir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında otursan ebediyen il tutarak oturacaksın.*" (Ergin, 2008: 5). Elbette, metnin bağlamına bakıldığında mesele iktisadi faaliyet değil, Çin sınırına yakın yerleşmenin doğuracağı olumsuz sonuçlardır. Bununla birlikte, Alyılmaz tarafından dönemin en güvenli ve işlek yollarından birisi olarak tarif edilen Ötüken, yol güzergâhında doğu ile batı arasında köprü olan; Doğu Türkistan'dan Çin'e, Soğd ülkesine ve Batı Türkistan'a giden hattın merkezine bu kadim Türk başkentini yerleştirmektedir (Alyılmaz, 2004: 186).

Bununla birlikte, devletin Batı kanadında da ticaret alanındaki gelişmeler, siyasi faaliyetlerin merkezinde yer almaya devam ediyordu. Nitekim Göktürklerin Akhunların yıkılışıyla birlikte, Maveraünnehir, Fergana, Kaşgar, Hoten ve Batı Türkistan'ın geri kalanı üzerinde kurdukları siyasi

hâkimiyet, Soğd'ların Göktürk hâkimiyeti altına girmelerine vesile oldu. Bu gelişme, Türk devletinin sınırları dâhilinde yapılan ticaretin hacmini büyük oranda arttırırken, transit ticaretten ciddi bir vergi geliri elde edilmesini de sağladı. İstemi Yabgu, bir anda İpek Yolu güzergâhındaki en önemli yönetici konumuna erişti. Bu durum, Soğdları İpek Yolu üzerindeki en önemli tacir millet yaparken, Türklerin ise ellerindeki fazla ipeği ihtiyaç duydukları diğer mallar ile hızlıca değiştirmelerine imkân sağlamıştır (Gumilev, 2011: 64). Sasani Hükümdarı Anuşirvan'ın, İpek Yolu üzerinde etkinliğini arttırmak adına geliştirdiği politikalar, topraklarına İpek akışı kesilen Doğu Roma'yı da rahatsız edince, tarihin sayfalarına bir Göktürk-Bizans ittifakı kazınmış oldu (Taşağıl, 2012: 32; Palaz Erdemir, 2003: 14).

Uygur Kağanlığı ise Göktürklerin ardından İpek Yolu üzerindeki ticaretin önemli hâkimlerinden bir diğeri hâline gelmiştir. 8. yüzyılda Uygurlar, Çin'li Tang Hanedanı ile dostane ilişkiler geliştirerek ticaretin gelişmesini sağlamışlardır. 760 yılı itibarıyla, Uygurlar tarafından at karşılığı alınan ipek ve sair lüks metanın ticaret hacmi tarihte hiç olmadığı kadar yüksek boyutlara erişmiştir. Barış ortamı, atı Uygurlar nezdinde daha kolay elden çıkartılabilir bir nesne haline getirirken, doyumsuzca talep edilen ipeğin üretimine yetişemeyen Çin, bu ticaretten rahatsız olur hale gelmiştir (Mackerras, 2012: 453). Uygurların merkezi olan Ordu-Balık, zamanla büyük bir ticaret merkezi hâline gelirken; burada Çinli, Soğdlu, Tibetli ve Arap tüccarlar bulunmuşlardır. Uygurlardan kalan kimi vesikalar, arazi mülkiyeti, arazi kiralama, mülkiyet devri, ipotek, malların çapraz değeri ve ticaretle ilgili sair kurallar hakkında bilgiler sunmaktadır (Eroğlu, 2018a: 43-47). Bu da Uygurların yalnızca bir geçiş topluluğu değil, aynı zamanda yerleşik ticaret kültürüne sahip bir halk olduğunu açık şekilde göstermektedir.

Kürk Yolu ve Kuzey Ticaret Ağı

İpek Yolu'nun aksine Kürk Yolu, kuzeyde Sibirya orman kuşağı ile Karadeniz stepleri arasında uzanan ve özellikle post ve kürk ticaretinin yapıldığı bir güzergâhtır. Bu hat, daha çok hayvansal ürünlerin taşındığı, yola hâkim olanların kuzeydeki Fin-Ugor ve Slav halklarından sağladıkları malları Roma, İran ve Arap coğrafyasındaki ülkelere ulaştırdıkları bir ticaret ağı olarak tanımlanabilir. Kuzey yolunun temel ticari metaa olan Kürkler, Türkler aracılığıyla en çok yaygınlaştırılan ürünlerden biridir. Özellikle samur, sansar, sincap, kunduz ve tilki gibi hayvanların kürkleri hem doğu hem de batı pazarlarında son derece değerli kabul edilmiş aranan ürünler olmuşlardır (Kafesoğlu, 2011: 313). Diğer bir açıdan Kürk, yalnızca ticari bir mal değil, aynı zamanda vergi ve diplomatik hediye aracı olarak da

kullanılmıştır. Buna göre Çin'de saray mensuplarının giydiği tören kıyafetlerinde kullanıldığı gibi (onlar içinde en önemli tedarikçiler Uygurlardır, bk. Golden, 1992: 170); Bizans ve İran'da da yüksek sınıflar tarafından rağbet görmüştür. Kürk yolunda hâkimiyet kuran Türk devletleri arasında; ilk akla gelenler Hazarlar ve Bulgarlar olsa da; Avrupa Hunları, On-Ogurlar ve Avarların da zaman zaman süregiden bu ticarette aracı görevini üstlendiği söylenebilir (Golden, 1992: 92, 112). Kürk yolu ticareti hakkında yakın zamanda ortaya konan verilere göre; İpek yolu ticaretinin yürütücüsü olan Soğd'ların, bilhassa Karadeniz'in kuzeyindeki şehirlerde kurdukları güçlü ticaret ağları vasıtasıyla, kuzey ticaretinde de söz sahibi oldukları belirtilmelidir (Kuzakçı, 2023: 9).

Kürk Yolu'nun en erken kullanımında Türk tarihi bağlamında Avrupa Hunları dönemine kadar geriye gidilebilir. Ahmetbeyoğlu da, Hunların bilhassa Kama-Volga hattı üzerinde kurdukları etkinlikle kürk ticaretinden alınan vergiler vasıtasıyla yüklü gelirler elde ettiğini kaydetmektedir (Ahmetbeyoğlu, 2001: 166). Ancak kuzey güney yolunu en verimli şekilde kullanan devletler Hazar Kağanlığı ve İtil Bulgarları olmuştur. Hazarlar, Hazar Denizi ile İtil Nehri çevresini kontrol ederek doğudan gelen malları kuzey ve batı pazarlarına aktarmışlardır. İtil Nehri hem doğal bir suyolu hem de ticaret güzergâhı olarak işlek biçimde kullanılmıştır. Bu yönüyle yol Hazarlar ile birlikte, Türkistan'ı Orta Avrupa, İskandinavya ve Yakındoğu'ya da bağlayan bir mahiyet kazanmıştır (Eroğlu, 2018b: 422). Hazarlar döneminde en çok ticareti yapılan mallar; kürk, bal, balmumu, balık yağı, köle ve zırh gibi ürünler olduğu görülmektedir (Golden, 2015: 126-127; Özdal, 2018: 181-182). Hazarlar, eski ticaret yollarının merkezine konumlanmanın sağladığı jeopolitik üstünlük ile bir ticaret devletine dönüşmüş (Golden, 2015: 129), başlıca kara ve nehir yollarından elde ettiği transit gümrük vergisi gelirleriyle zenginleşirken, güçlü askeri varlığı sayesinde sağladığı güven ortamı bölgede bir Hazar Barışı (Pax-Khazaria) yaşanmasına vesile olmuştur (Kafesoğlu, 2011: 165).

Kürk Yolu'nun başlıca tüccarlarından bir diğeri olan İtil Bulgarları Kürk Yolu'nun kuzey hattını kontrolleri altında tutmuşlardır. Bu bölgede devletlerini ayağa kaldıran Bulgarlar, Baltık-İtil ve İtil-Hazar güzergâhlarını ellerinde tutarak kuzey ticaretinin önemli aktörleri arasına girmişlerdi (Koç, 2015: 300). İtil Bulgarları Harezm bölgesi üzerinden İslam dünyasıyla ilişkilerini geliştirmişlerdi (Eroğlu, 2018: 423). Bulgarların toplum yapısında ticaret hatırı sayılır bir rol oynamakta, devlet transit ticaretten kazancını sağlarken, halk arasında da tüccarlar yaygın olarak görülmekteydi (Hudud'ül Alem, 2008: 120). Bu bağlamda Koç, Bulgar ülkesini betimlerken, toprakları

baştanbaşa tüccarlar ile meskûn bir ülke ifadesini kullanmaktadır (Koç, 2015: 322). Mesudi, eserinde söz konusu yolun Bulgarların denetiminde olduğunu ve diğer milletlerin onların himayesinde yolu kullanıp ticaret yapabildiklerini kaydetmiştir (Mesudi, 2011: 142). Bulgarlar, İtil kenarında kurulan Aga-Bazar örneğinde olduğu gibi suyolu güzergâhlarına geniş pazarlar kurarak ticareti canlı tutma gayesi gütmektelerdi. Kuzey topraklarının samur ve kürkleri, güneyden gelen kılıç ve sair silahlar, Ruslar tarafından tedarik edilen köleler, Bulgarların arabuluculuğunda el değiştiriyor ve Kuzey ülkeleri ile Türkistan ve İslam beldelerinin malları değiş tokuş ediliyordu (Koç, 2015: 323-325). Bulgar tüccarlar zaman zaman aksi istikamete de yönelmekte ve Türkistan sahasından tedarik ettikleri koyunları kuzey ülkelerine satmaktalardı (Şeşen, 2012: 32).

Doğu Avrupa'da hâkimiyet sağlayan diğer Türk topluluklarında da kendisini göstermiştir. Örneğin Bulgarlar, Tuna boylarına indiklerinde iktisadi faaliyetlere hız kemeden girişmiş ve ziraat ile birlikte ticaret bu faaliyetlerin önde gelenleri arasında yer almıştır Öyle ki kuruluş dönemi hükümdarlarından Tervel Han döneminden itibaren yoğun bir ticaret politikası izlenmiştir. Bu adımların temelinde, Bulgarların henüz Karadeniz'in kuzeyinde yaşamaktayken uğraştıkları ticari faaliyetlerin birikimini Tuna havzasına taşımalarının rolü büyüktür (Tolan, 2023: 552). Bulgarların, ticaret adına başlıca hedefi, hâkim oldukları bölgedeki ticaret yollarını mutlak kontrol altında tutmak şeklinde ifade edilebilir. Ticaret yolları üzerinde devlet kontrolü kurmak ve ticari faaliyetleri hanların sağladığı güvence altında sürdürülmesini sağlamak, Bulgar yöneticilerin temel politikalarından biri olmuştur (Tolan, 2023: 567). Bu durumun bir başka örneği ise Kumanlardır. Kumanlar ticarette faal bir Türk boyu olmamakla birlikte, dönem dönem Azak ve Suğdak limanlarını denetimleri altına almış; burada gerçekleşen transit ticaretten kazanç sağlamışlardır. Sayıları az olmakla birlikte, söz konusu limanlarda ticaret ile uğraşan Kumanlar da mevcuttur. Bu kimseler, genellikle Ruslar ile ticaretlerini yürütürken; tilki ve sansar kürkleri, samur, koyun derisi, keten gibi mallar dışarıya satılır, ipek ve yağ gibi metalar da dışarıdan alınırdı (Korkmaz, 2019: 149-150). Kumanlar, siyasi ve askeri bakımdan güçlü oldukları yıllarda, güneyde en çok talep edilen kuzey malları olan kürk ve köle ticaretinde de söz sahibi olmuşlardır. Elbette, her iki metanın alım satımında öne çıktıkları yılların aynı zamanda Kumanların zenginleştikleri dönemlere denk gelmesi tesadüf değildir (Yıldız, 2025: 155-166).

Sonuç

İslamiyet öncesi Türk toplulukları, sadece savaşçı veya göçebe halklar olmaktan çok öteye geçerek, dönemin en işlek ticaret yolları üzerinde etkili birer ekonomik ve kültürel aktör olmuşlardır. Asya Hunları ile başlayan ve Göktürkler, Uygurlar, Avrupa Hunları, Bulgarlar ve Hazarlar ile devam eden bu ticari gelenek; doğu ile batı, kuzey ile güney arasında gerçekleşen çok yönlü bir etkileşim ağı oluşturmuştur. İpek Yolu ve Kürk Yolu gibi stratejik güzergâhlar üzerindeki hâkimiyetleri, Türkleri hem zenginleştirmiş hem de siyasal güç sahibi yapmıştır. Bu ticari ilişkiler sayesinde Türk toplulukları; dini inançlar, dil, sanat, yazı sistemleri, giyim kültürü, hukuk ve şehircilik gibi pek çok alanda dış etkilerle karşılaşmış ve bu etkileri kendi kültürel dokularına adapte etmişlerdir.

Ticaret, yalnızca mal ve hizmetlerin el değiştirmesini sağlayan bir mekanizma değildir; aynı zamanda fikirlerin, inançların, sanat anlayışlarının, dil ve yazı sistemlerinin, hatta yönetim modellerinin dolaşıma girdiği çok yönlü bir etkileşim ortamıdır. Eski Türk toplulukları, her ne kadar Batıdaki, yerleşik tarih anlatıları zaman zaman bu durumu yok saysa da, İslamiyet öncesi dönemde geniş bir coğrafyada ticaret yollarını kontrol etmiş, farklı medeniyetlerle temas kurmuş, başta ipek ve kürk olmak üzere birçok kıymetli emtianın değiş tokuşunda aracı olmuşlardır.

Türkler nazarında, ticaretin sağladığı ekonomik kazanç, sadece maddi güç değil, aynı zamanda diplomatik ve kültürel güç olarak da geri dönmüştür. Göktürklerin Çin ile Uygurların Tang Hanedanı ile Hazarların Arap tüccarlarla kurduğu ilişkiler, yalnızca ürün alışverişi değil, aynı zamanda karşılıklı tanıma, saygı ve etkileşim ilişkisi olmuştur. Bu etkileşimin başta dil ve dinde değişimler olmak Türk tarihine etki eden pek çok sunucu olmuştur. Sonuç olarak, iddia odur ki, İslamiyet öncesi Türkler, dünya ticaret ve ticaret yolları tarihine yalnızca geçici bir figür olarak değil, kalıcı ve dönüştürücü bir güç olarak katkıda bulunmuşlardır. Bu katkılar hem bölgesel hem de küresel düzeyde ticaretin ve kültürün şekillenmesinde önemli roller oynamıştır. Bu göre eski Türkler, kanımca, ticaretin küresel hikâyesini anlatma iddiasındaki çalışmalarda, bir paragrafla dahi olsa anılmayı hak etmektedir.

KAYNAKÇA

AHMETBEYOĞLU, Ali (2001), *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

ALYILMAZ, Cengiz (2004), "İpek Yolu ve Orhun Yazıtları", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 24, 181-192.

BEDİRHAN, Yaşar, (1998), "Türk Tarihinde İpek Yolu Hâkimiyeti ve Çin'in Türkistan'ı İlk İstila Projesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 237-256.

BEDİRHAN, Yaşar, (1999), "Türk Tarihinde Hun Çin Siyasi Mücadelelerinde İpek Yolu Ve İpek Yolu Ticaretinin Oynadığı Rol", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 118, 67-80.

CURTİN, Philip, (2021), *Dünya Tarihinde Ticaret*, Küre Yayınları, İstanbul.

EBERHARD, Wolfram, (1995), *Çin Tarihi,* Türk Tarih Kurumu, Ankara.

ERGİN, Muharrem, (2008), *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

EROĞLU, Engin, (2018a), *Onuncu Yüzyıla Kadar Türklerde Ticaretin Seyri*, Kriter Yayınları, İstanbul.

EROĞLU, Engin, (2018b), "6-10. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyinde Kürk Ticareti", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8.15, 419-428.

FERGUSON, Niall, (2018), *Paranın Yükselişi, Dünyanın Finansal Tarihi*, İstanbul.

GOLDEN, Peter, (1992), *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, Otto Harrassowitz, Wiessbaden.

GOLDEN, Peter, (2015), *Hazar Çalışmaları*, Selenge Yayınevi, İstanbul.

GUMİLEV, Lev Nikolayeviç, (2011), *Eski Türkler*, Selenge Yayınevi, İstanbul.

HARTOG, Francois, (2014), *Heredotos'un Aynası Öteki Tasavvuru Üzerine Bir Deneme*, İthaki Yayınları, İstanbul.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich, (2003), *Tarihte Akıl,* Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Hudud'ül Âlem, (2008), haz. V. MINORSKY, Kitabevi, İstanbul.

İNALCIK, Halil, (2006), "Tarihte İpek ve İpekli Kumaş; Ticaret, Yollar ve Şehirler", *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü Prof. Nejat Diyarbekirli'ye Armağan*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 329-374.

KAFESOĞLU, İbrahim, (2011), *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

KOÇ, Dinçer, (2015), "İtil Bulgarları", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman KARATAY - Serkan ACAR, Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 295-331.

KORKMAZ, Asım, (2019), *Kuman-Kıpçaklar Ortaçağ Doğu Avrupa'sının Güçlü Cengâverleri,* Ötüken Neşriyat, İstanbul.

KUZAKÇI, Başak, (2023), "İpek ve Kürk: Karadeniz'in Kuzeyinde Soğd Varlığı ve Soğd Ticareti (MS II.-VIII. Yüzyıllar)", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, T.C.'nin 100. Yılı Özel Sayısı, 1-14.

LİU, Xiu, (2010), *The Silk Road in World History,* Oxford University, New York.

MACKERRAS, Charles, (2012), "Uygurlar", *Erken İç Asya Tarihi.* Ed. Denis Sinor, İletişim Yayınevi, 425-458.

Mesudi, (2011), *Murûc ez-Zeheb*, haz. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.

ÖZDAL, Ahmet, (2018), "Hazar Denizi Ticaret Havzası (IX-XIII. Yüzyıllar)", *History Studies,* 10.1, 175-195.

PALAZ ERDEMİR, Hatice, (2003), *VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

PAYDAŞ, Kazım, (2015), "Eski Türklerde Ticaret", *Halk Kültüründe İktisat ve Ticaret Uluslararası Sempozyumu Bildirileri,* Motif Vakfı Yayınları, İstanbul, 277-286.

SAİD, Edward, (1991), *Oryantalizm*, Pınar Yyaınevi, İstanbul.

ŞEŞEN, Ramazan, (2012), *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

UHLİG, Helmut, (2000), *İpek Yolu*, Okyanus Yayınevi, İstanbul.

TAŞAĞIL, Ahmet, (2012), *Göktürkler I-II-III,* Türk Tarih Kurumu, Ankara.

TAŞAĞIL, Ahmet, (2008), "İpek Yolunun Tarihi Temelleri", *Dünden Bugüne İpek Yolu: Beklentiler ve Gerçekler,* Ötüken Neşriyat, 171-178.

TOLAN, Öner, (2023), "Tuna Bulgar Devleti'nin Ticaret Politikası", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11.2, 551-575.

WOOLF, Daniel, (2014), *Tarihin Küresel Tarihi,* Alfa Yayınevi, İstanbul.

YILDIZ, Onur, (2025), *Kuman Kıpçaklar Döneminde Karadenizde Ticaret*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.